

Skogslandet Island

En historisk tillbakablick över 1100 år av mänsklig påverkan

Essä i ämnet skogshistoria av Thomas Petersson 93/97, våren 1997

Inledning

Idag är Island skogsklätt till endast 1,2% (Ek, 1996) och relativt storskaliga satsningar görs för att försöka öka skogsarealen. Skeptikerna skyller det dåliga skogstillståndet på återkommande, vulkaniska markstörningar, medan entusiasterna hävdar att den dryga miljonen får som fritt får härja på ön hindrar större skogsområden från att etableras. Men vad har då Island för skogshistoria? Hur var landet beskaffat när de första nybyggarna anlände på 800-talet? Varför försvann de skogar som eventuellt fanns? Det är några av de funderingar som behandlas. Dock kommer inte de omfattande nyplanteringarna under 1900-talet att närmare gås in på.

Kunskapskällor

Den första riktiga kolonisationen av Island försiggick mellan 870 - 930, då mestadels normmän reste till ön (sedan början av 800-talet fanns här eremitlevande, irländska munkar). Brist på utrymme i hemlandet och politiska oroligheter tros vara anledningen till emigrationen (Arnalds, 1987). Till skillnad från oss i Skandinavien minns islänningarna sitt ursprung. Redan från första tiden finns skrifter med kunskap om individer, deras släktförhållanden samt exakta årtal (Njarðvik, 1973). Detta kan belysas med följande citat ur Egil Skallagrímssons saga som beskriver när hans son Torstein tog över gården:

“Torstein blev gift med Jofrid, dotter till Gunnar Hlivsson; hennes mor var Helga, Olav feilans dotter och Tord gelles syster. Jofrid hade förut varit gift med Torodd, son till Tungu-Odd. Kort därefter dog Asgerd, och efter hennes död lät Egil Torstein övertaga gården. Själv flyttade han ner till Mosfell, till sin måg Grim, ty Tordis, hans styvdotter, var den människa, som han älskade mest av alla dem som nu voro i livet.”

Dessa sagor av vilka några skrevs så tidigt som på 1100-talet innehåller dock inga detaljerade uppgifter om vegetationen, det sprutar betydligt mer blod än sav, men låter oss ändå förstå att det fanns mer skog där då än nu. I Íslendigabók, skriven av Ari Þorgilsson mellan 1122 och 1133 står att läsa: “På den tiden (vid första landstigningen) var Island täckt med skog från stränderna till bergen.” (översatt ur Bjarnason, 1980). Vegetationens täckningsgrad varierar mellan olika källor, men björkskogen bör ha täckt mellan 25 (Arnalds, 1987) och 40% av landarealen (Fridriksson, 1976; Bjarnason, 1976, 1980). Även platser som idag är trädlösa finns beskrivna, t.ex. i Kjalnesingasaga: “Då (omkring år 900) var hela Kjalarnes täckt med skog och de enda gläntorna var de som rensats av människor för jordbruk och vägar.” (Bjarnason, 1980). Fridriksson (1976) skriver också att björkbuskskogen på sina ställen var omöjlig att ta sig igenom för människor. Även om trovärdigheten hos de händelser som beskrivs i sagorna kan diskuteras, vet man att många av de omtalade platserna har funnits, eller fortfarande finns idag. Vegetationsuppgifterna bör därför inte vara helt orimliga.

Utöver sagorna antyder idag många andra platsnamn, så som Fitjaskógar, Hólaskógar och Dynskógar, att där en gång fanns skog. Men dessa ställen är idag öde och kallagda. Vidare kan nämnas att det isländska ordet "holt" från början betydde skogsklädd kulle, men idag används om karga, kala kullar (Arnalds, 1987).

De mer vetenskapliga bevisen på att det fanns mer vegetation innan de första nybyggarna kom jämfört med idag grundas till stor del på studier av daterade vulkaniska asklager (Bjarnason, 1980; Arnalds, 1987). Dessa visar på en kraftigt ökad avsättning av eoliska sediment, dvs erosion efter landstigningen. Även pollenanalys visar på ett omslag från vedartade växter mot starr och gräs (Arnalds, 1987). Vidare undersökning av marklagren kan påvisa såväl kolbottnar (träkolsframställning) som makrofossil av björkar (Bjarnason, 1980; Arnalds, 1987).

Hur såg då de isländska skogarna ut? "Landet var bevuxet med björkskogar, som dock inte kunde utnyttjas för hus- och båtbygge, men som var betydligt lättare att röja än Norges väldiga barrskogar" skrev Njarðvik 1973. Detta påstående om brist på grovt timmer antyds också i Njals saga, som utspelar sig från år 963 och framåt. Innan en Islandsresa står det att trots nödår i Norge "du (den resande) skall likafullt få mjöl och timmer med dig, så mycket du vill." Om höjden på skogen står inte mycket att finna, men en naturforskare konstaterar från en resa i Fnjóskadalur (se nedan) i mitten på 1700-talet att det hundra år tidigare där funnits björkar med 12,5 m kvistrena stammar (Bjarnason, 1980). Redan då hade människan utnyttjat skogarna hårt i närmare 900 år.

Människan förändrar skogstillståndet

När norrmännen började anlända efter 870 blev påverkan av människor märkbar på vegetationen. Man tror att omkring 20000 norrmän kom till Island vid en tiden men att populationen ökade till 80000 fram till 1100-talet. För att överleva förde de även med sig får, kor, grisar och getter (Fridriksson, 1976). Då den inhemska vegetationen på Island dittills hade varit opåverkad av bete hade den svårt att återhämta sig efter de norska fårens framfart. Skogarna röjdes undan för höproduktion, stora områden kalhöggs för att få virke och brännved. Stora arealer öppnades även genom att man brände, inte sällan förlorade man också kontrollen över bränderna (Arnalds, 1987). Skogarna var den primära energikällan för gårdarna och enorma mängder användes för träkolstillverkning. Träkol användes som bryne till liarna vilka utnyttjades i samband med höbärgningen. Det användes även vid allt smide. Fram till mitten på 1400-talet tillverkades alla järnföremål av isländsk, inhemsk myrsmalm.

Troligen var inte enbart bränning eller avverkning orsaken till att Islands skogar "försvann", men i samband med fritt betande djur förhindrades återväxten av björk effektivt (Bjarnason 1976; Arnalds 1987). Ett ytterligare problem var erosionen. Då Islands vulkaniska jordar är lätta och grovkorniga med låg lerhalt är de speciellt känsliga för vinderosion. Om det bindande vegetationstäcket förs bort kan därför konsekvenserna bli katastrofala, något islänningarna fick erfara.

I början på 1700-talet gjordes en grundlig genomgång av landets björkskogar av Magnússon och Vídalín. De gjorde en totalinventering av de isländska gårdarnas tillgångar, och sammanställde de i ett register, Jarðabók (Bjarnason 1976; Arnalds 1987). Där noterades bl.a. skogens tillstånd, utnyttjande och om marken eroderade. Bjarnason (1980) har med hjälp av detta register och andra, skriftliga och muntliga

källor, följt skogsutvecklingen i en dalgång, Fnjóskadalur, på norra Island under knappt 300 år. Händelserna för denna dal anses vara relativt allmängiltiga för Islands alla skogsområden.

Fnjóskadalur 1700-1799

I september 1712 kallades alla bönder i dalen för att redogöra för sina tillgångar. De bads också bekräfta det deras grannar uppgett. 31 av de 38 gårdar som låg i dalen hade vid det tillfället skog av skiftande kvalitet. Även på de gårdar som saknade skog talas det om höåkrar så nedlusade med björkbuskar att de var värdelösa. Bjarnason påpekar också att bönderna ofta underdrev sina fördelar och överdrev nackdelar då de trodde att registret skulle användas för skatteindrivning. Totalt anses dock att så gott som hela dalen var beskogad, omkring 10000 ha.

En historia från dalen berättar om kyrkoherden Jón Thorgrímsson, verksam 1736-1795. Han anklagades för att ha skövlat ett stort område i dalen. Han tog kritiken hårt och skyllde på att de avverkningar han utförde endast var för skogens bästa, att den annars skulle förfalla och inte vara till någon nytta. Trots hans försök till rättfärdigande försämrades skogen år efter år. Han lär en gång ha lejt fyra bönder att fälla 1600 "timmerstockar" för sitt eget förfogande och 400 som deras löner.

Fnjóskadalur 1800-1899

Från 1814 står att läsa i en reseberättelse: "För omkring 100 år sedan, fanns här en av Island vackraste skogar, men nu finns inte ett träd så långt ögat når...resterna av skogen syns fortfarande öster om floden...som talrika stubbar...av vilka några överskrider två fot i diameter (61 cm)". En anställd vid gården Håls skrev i mitten på 1850-talet att marken ej eroderade och var täckt med björkbuskar. Idag är marken kal. En isländsk skogskännare (Sigurðsson) som skolats i Norge beskrev dalen 1899. Då hade 5 av de 38 gårdarna "skog" med flera gläntor, dock ges inga storleksuppgifter på träden. Troligen var de mer trädliknande än träd. Andra områden nämns också som nyligen blivit kalhuggna.

Fnjóskadalur 1900-

Kort efter sekelskiftet antogs en skogslag på Island. Där stod att man skulle bevara de inhemska skogarna och skapa nya med exotiska trädslag. I Fnjóskadalur avgränsade man områden så långt ekonomin tillät. 1973 gjorde Bjarnason en ny inventering av björkskogstillståndet. En jämförelse med den nyss nämnde Sigurðssons skildringar från 1899 visade på att björken starkt återhämtat sig inom de stängslade områdena. Detta främst från gamla rötter, men en viss del hade kommit upp genom självsådd i eroderade luckor. Inom andra områden hade björken återhämtat sig utan stängsel. Dessa gårdar hade dock också övergivits, och anledningen till förbättringen tros vara upphört bete. Idag är ca 2000 ha av dalen täckt med björkskog, med en höjd omkring 14 m. Jämfört med andra delar av Island är tillväxten i dalen låg, p.g.a. mindre nederbördsmängd.

Slutord

Många har hävdat att både vulkanisk aktivitet och hårt klimat har förvärrat effekterna av erosionen. Är det då till någon större hjälp att hägna in och nyplantera? Det finns områden som hägnades för 70 - 90 år sedan. Jämför man dessa med intilliggande ser man att erosionen upphör utan fler insatser. Först koloniserar gräs, björk kan senare, om möjligt, självsås. Man ser också en vegetationstypsförändring från hed till gräs till örtvegetation. Detta tyder på att marken snabbt kan återskapa sin produktivitet (Bjarnason, 1976). Det visar sig att den faktor som man skulle kunna ha full kontroll över, betet, är den primära orsaken till att vegetationen, skogen, inte återhämtat sig.

De senaste 15 åren har fårstammen halverats och framtidsdrömmen är att snart kunna stängsla in fåren, och inte skogen (Ek, 1996). Även om många misstag har gjorts bör man också komma ihåg att människorna som anlände hit för 1100 år sedan inte hade kunnat överleva utan att påverka ekosystemen.

Referenser

- Anon. (1938). Egil Skallagrimssons saga. Isländska sagor III, i översättning av Alving, H. Gidlunds.
- Anon. (1943). Njals saga. Isländska sagor IV, i översättning av Alving, H. Albert Bonniers Förlag. Stockholm.
- Arnalds, A. (1987). Ecosystem Disturbance in Iceland. Arctic and Alpine Research 1987, 19:4. Seventh Conference of the Comité Arctique International, 7-13 Sep. 1986. s. 508-513
- Bjarnason, H. (1976). Erosion, Tree Growth and Land Generation in Iceland. I: Holdgate M.W, Woodman, M.J. The Breakdown and Restoration of Ecosystems. s. 241-248. Plenum Press. New York and London.
- Bjarnason, Á. H. (1980). The History of Woodland in Fnjóskadalur. Acta Phytogeographica Suecica 68. Studies in Plant Ecology s. 31-42.
- Ek, B. (1996). Island spränger 20-metersvallen. SKOGEN 10:6-9.
- Fridriksson, S. (1976). The Degradation of Icelandic Ecosystems. I: Holdgate M.W, Woodman, M.J. The Breakdown and Restoration of Ecosystems. s. 145-156. Plenum Press. New York and London.
- Njarðvik, N. (1973). Island i forntiden. Wahlström & Widstrand. Stockholm.